

УДК 930 (438.31)

СІНКЕВИЧ Є.Г., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Сінкевич Євген Григорович (1958 р.н.). У 1985 році закінчив історичний факультет Харківського державного університету. Кандидат історичних наук (1990), доцент (1992). В.о. професора кафедри всесвітньої історії Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Голова Південного осередку Інституту джерелознавства і української археографії ім. М.С. Грушевського НАН України. Автор 3 монографій, 1 навчального посібника, близько 120 наукових статей. Напрямки наукових досліджень – історія народного господарства та економічних вчень, регіональна історія, українська та польська історіографія.

ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ МІСІЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДОРОБКУ ПРЕДСТАВНИКІВ КРАКІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

У статті досліджено проблему цивілізаційного розвитку східних територій Речі Посполитої у працях представників краківської історичної школи.

The civilization development problem of the Polish-Lithuanian Commonwealth east terrains in the works of Krakow history school representatives is analyzed in the article.

Історичне минуле кожного народу до певної міри є міфологізованим. Свій внесок у цю справу зробили політики, письменники, історики й пересічні громадяни. Очевидно, що дослідники всіх часів і народів на догоду конкретній ситуації приносили (і продовжують приносити) в жертву принципи пошуку об'єктивної істини на користь певних консолідуючих націю чинників. Досить задіяним і водночас суперечливим для значної частини європейської історіографії є поділ на “Схід” і “Захід” (“західники” та “слов'янофіли” у російській історіографії тощо).

У російській історичній і політичній думці, схоже як і в польській, поняття Сходу та Заходу були й залишаються далекі від однозначності. З точки зору слов'янофілів О. Хомякова (1804-1860), К. Аксакова (1817-1860) чи П. Кірієвського (1808-1856), “Схід” загалом не є відповідником Китаю, ісламу чи татарських степів; натомість він був внутрішньо-європейською сферою, охоплюючи православне населення. Прихиль-

никами теорії східно-західного дуалізму розвитку Європи з певними відмінностями були Й. Лелевель (1796-1861) і тогочасні провідні російські історики М. Полевой (1796-1846) та М. Погодін (1800-1875) [1].

В умовах сьогодення приходиться констатувати тривалі дискусії щодо визначення особливих історичних регіонів Європи, в яких брали участь відомі вчені з багатьох країн світу. Але ці дискусії не привели до однозначності думок [2]. Недарма науковці сусідніх держав досить напружено спостерігали і продовжують спостерігати за розвідками українських істориків стосовно “феномена українського козацтва” та його ролі в історії Європи. В свою чергу, з іншого боку, певне занепокоєння викликають тези представників романтичного, неоромантичного напрямків та їх прихильників у польській історіографії щодо так званого “ягеллонського міфу” і “цивілізаційної місії Речі Посполитої на Сході”, де мовлено про Польщу як захисника Західно-

європейської цивілізації, як релігійного і цивілізаційного “підмурку”, що забезпечував їй європейські позиції [3].

Характерно, що і в самому середовищі польської історичної науки висувалися кардинально відмінні оцінки та підходи стосовно цивілізаційного чинника в історичному минулому Речі Посполитої. Відомий польський дослідник А. Вешбицький зазначає: “Скільки вже то раз приходилося нам розважатися над вітчизняною історією, звертатися до проявів польської відмінності, оригінальності, нетиповості. ...Теза про відмінність історичних доріг розвитку Польщі і Європи стала одним із головних канонів польської історичної думки часів Просвітництва. Намагаючись віднайти відповідь на запитання про причини кризи, а згодом занепаду колись потужної держави, власне в цьому роздвоєнні доріг розвитку Польщі і Заходу вбачали найістотніший чинник [4].

Дії влади поневолювачів викликали і змінили в польському суспільстві реакцію самозахисту, проявом якої було зростання зацікавленості минувшиною власного народу. При тому історія привертала до себе увагу не тільки як заборонений плід, але скоріше як джерело ширших завдань. Будучи на сторожі польської нації, вказувала також їй на поєднання з широкими культурно-історичними колами: Європою, Заходом, Сходом, християнством, слов'янським світом [5].

Одночасно видаються доречними оцінки знаного українського дослідника Л. Зашкільняка, згідно з якими і досі в історіографії є традиційним поділ на Західну і Східну Європу, що у цивілізаційному плані пов'язується з романо-германським та візантійсько-слов'янським світами [6]. Характерно, що період XV-XVIII століття в історії українського, російського та польського народів є найбільш дискусійним у сучасній історіографії. Загальні підходи до минувшини польського народу в зазначену епоху сформулювали ще історики доби романтизму. Так, концепція Й. Лелевеля стала головним елементом положень історії Польщі, зокрема: 1) теза про приналежність Польщі до західно-європейського типу; 2) теорія молодості й запізнення у порівнянні із Заходом, 3) концепція аномалії напрямку розвитку. Польща, на переконання істориків-романтиків, до XVI ст. йшла “крок за кроком” за Заходом. Її запізнення чи цивілізаційна молодість не були якоюсь аномалією. Суттєві відмінності розпочалися з того моменту, коли історія Речі Посполитої почала “плинути відмінним щодо Заходу напрямком”, де шляхта обмежила монаршу владу і відтіснила від управління інші прошарки. Цю думку підтримали і розвинули представники краківської історичної школи: Валеріан Калінка, Юзеф Шуйський, Міхал Бобжинський, Станіслав Смолька та інші [7].

Погляди першого в Ягеллонському університеті керівника кафедри історії Польщі Ю. Шуйського на Річ Посполиту знайшли відображення в його “Listach z wycieczki do Lwowa”, розміщених у лютому 1866 р. на шпальтах часопису “Czas”. Цей твір автор ідейно поєднав зі своєю програмною працею “Kilku prawd z dziejów naszych” [8]. У даних “політичних памфлетах” відображено суспільний контекст концепції цивілізаційної місії поляків на Сході. Згідно з її постулатами саме Польща часів Ягеллонів принесла на руські землі чесноти західної цивілізації. За образним висловлюванням Ю. Шуйського Польща, здійснюючи колонізацію, блищала “лемешем плуга, а від часу до часу лезом шаблі”. У минувшині народу йому бачився оригінальний зміст, тільки розмитий і не кристалізований. На його переконання Польща щодо Заходу і Сходу була духовно самодостатня. Як згодом зазначав один із дослідників, Ю. Шуйський ставив народ на ґрунт ідеї, “...яка нас колись зробила великими, нехтування якої обумовило наш занепад”, на ґрунт ідеї “вольності і справедливості”. Він вважав, що плін історії може піти самостійним руслом – між західним і східним екстримом. Ю. Шуйський із великою силою піднімав специфічні зародки польської індивідуальності й бачив у її лоні “євангелічне явище, з якого серед катаклізмів зійде на нашій землі паросток майбутнього” [9].

В українсько-польському протистоянні середини XIX століття вчений та політик вбачав одну із загроз на шляху відродження Польщі. Так, ведучи одне із засідань Галицького Сейму він піддав полеміці аргументи українських послів, які виступали зі скаргами щодо утисків поляками русинів і стосовно перекичування їх історії. На його думку, А. Петрушевич та С. Качала [10], на історичному полі займалися еквілібристикою, а Червона Русь, завдячуючи полякам, була вирвана із занепаду та нищення, – саме Польща цивілізувала широкі українські простори по Дніпрі. Позитивно оцінював і Берестейську унію, як крок добровільний та добродійний [11].

Очевидно, що певний радикалізм українських науковців другої половини XIX ст. був своєрідною реакцією на досить однобоке і навіть антиукраїнське бачення спільного минулого деякими польськими істориками. “Вступаючи у полеміку з іноземною історіографією, польські історики не завжди знали міру, а часом навіть попадали у націоналістичне русло. Прикладом того на науковому та публіцистичному ґрунті може бути творчість історика Ф. Равіти-Гавронського” [12]. Були й такі, що й надалі відстоювали теорію, згідно з якою, права Польщі до руських кресів і Литви виникають із цивілізаційних заслуг.

На переконання польських дослідників доби романтизму черговим етапом у цивілізаційному поступі було укладення Люблінської унії. Тому,

на польсько-литовську унію вони дивилися спокійно і оцінювали її з точки зору зміцнення сили і безпеки двох країн. Вже згодом, С. Трембецький у своїх рукописних “Notatkach historycznych” висловив певні сумніви щодо того, чи “приріст” Литвою винагородив Польщу, обумовивши втрату Шльонська (Сілезії). Деякі з істориків вважали, що підвалини занепаду Речі Посполитої необхідно шукати в самому факті підписання Люблінської унії та специфіці розташування держави між “диким” Сходом та “цивілізованим” Заходом. Шукаючи причини польської специфіки, Ю. Шуйський вдавався до аналізу конкретних історичних умов, та до зовнішнього чинника (прикордонне розташування між Сходом і Заходом), а також внутрішньої ситуації (пов’язаної зі смертю Казимира Великого).

У польській історіографії утвердилася думка, що Ю. Шуйський, виступаючи на захист інтересів польського земляцтва, разом із тим належав до ліберального крила консерваторів. Саме на ліберальних засадах, у підсумку, Ю. Шуйський планував розв’язати “руське питання” [13]. Поразка Січневого повстання суттєво вплинула на його погляди щодо польсько-литовської унії та її історичних наслідків. Свідченням цього є його промова про Казимира Великого, виголошена у Львові в 1875 році, де містилося багато критичних висловлювань стосовно політичних наслідків унії, які згодом обумовили занепад Польщі. Нове бачення чільним представником краківської історичної школи союзу з Литвою у великій мірі було пов’язане із його власними джерелознавчими дослідженнями. Ю. Шуйський підкреслював, що Галичина є спільним для поляків і русинів (українців) краєм [14]. Він висловлювався за запровадження русинської мови в гімназіях Галичини. Вважав, що утримання польського перебування над Двіною і Дніпром може бути реальним тільки при умові визнання українського народу і відповідного погодження з ним стосунків. Однак, на противагу українському руху він і далі висував ідею цивілізаційної місії Речі Посполитої на Сході, вказував на шкідливість східно-галицького сепаратизму [15]. У трактуванні української проблематики та польсько-українських відносин Ю. Шуйський спирався на запозичену з російської історіографії “теорію простору” [16].

Подальша еволюція суспільно-політичного життя в Галичині спричинила черговий поворот у польській історіографії (вже після смерті Ю. Шуйського) в поглядах на унію Польщі з Литвою – відбулася відмова від критичної рефлексії Ю. Шуйського і здійснено поворот до ягеллонського міфу. Спричинили це різні причини. Зарахований до “творців краківської школи” В. Калінка не був першим істориком, який тягар відповідальності за занепад Речі Посполитої покладав на вади народу. Так звана песимістична

інтерпретація польського історичного процесу наближалася до напрямку, що сповідували прихильники А. Нарушевича, роблячи наголос на внутрішніх чинниках занепаду держави. В. Калінка ту тезу сформулював виключно як арбітр – “свого занепаду поляки самі були винуватцями”. ...Концепція аномалії, подана В. Калінкою, була перш за все концепцією патології польського національного характеру [17]. Необхідно пам’ятати, що оцінки минувшини Польщі, до яких остаточно прийшов дослідник, базувалися на таких тезах: по-перше – існувало два цивілізаційні осередки, розвиток яких пішов відмінними напрямками: Схід і Захід; по-друге – Польща хоч і мала слов’янське коріння, завдячуючи приналежності до католицького костелу все таки розвивалася за західним зразком; по-третє – історичний розвиток Польщі до XIV ст. відбувався згідно із західними нормами, хоч із кілька столітнім запізненням щодо найбільш цивілізованих держав Європи. Те запізнення обумовлювалося зовнішніми історичними умовами, було закономірним і не порушувало передумов природного розвитку. В. Калінка також обґрунтував характерний для тогочасної польської історіографії мотив заслуг поляків перед Європою, перед цивілізацією, перед “Річчю Посполитою християнською”. Його аргументація базувалася на переконанні щодо загрози, яку для цивілізованої Речі Посполитої становив Схід, що йшов відмінною ніж Європа історичною дорогою [18].

Відновлення в польській історіографії ягеллонського міфу пов’язують також з іменем відомого медієвіста, ще одного представника краківської історичної школи С. Смольки. Погоджуючись щодо унії і цивілізаційного руху на Схід, які розвивав у своїх працях Ю. Шуйський, він робив наголос на тому, що просування на Схід було не тільки в інтересах польських феодалів, але й всього польського народу [19]. Розглядаючи історію Русі, С. Смолька сформулював права (привілеї) поляків, посилюючись на їх цивілізаційні заслуги [20]. Певне, хоч й не найважливіше значення в поверненні до ягеллонського міфу мав факт підняття через урядову російську історіографію гострої, часом надто тенденційної, критики польсько-литовської унії. Спільне минуле Польщі, Литви й України було представлено як одне велике пасмо зміцнення Польщі, та визиск литовсько-українських земель Коронаю [21]. Урядова російська історіографія намагалася у такий спосіб виправдати панування Росії на теренах, які колись належали Речі Посполитій [22].

Не так категорично і беззаперечно – як багато його попередників – протиставляв Схід і Захід визначний представник краківської історичної школи, відомий політик М. Бобжинський [23]. Своєрідним виступом М. Бобжинського проти загально-польських лозунгів було видання разом

із В. Яворським і Ю. Мілевським праці під назвою “Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji” [24]. Книжка пропагувала популярну тоді програму (теорію) органічної праці (фактично виступив проти боротьби за незалежність на три фронти). У ній згладжувалися дві принципово різні орієнтації, два діаметрально протилежні погляди на минуле польського народу, на його взаємини з сусідами, на Схід і Захід, на методи політичної діяльності та служіння своєму народові [25].

Місіонерське переконання щодо вартої подиву винятковості поляків і їх історії, краківська історична школа визнала за “фальшиву історію”, яка провадила до “фальшивої полі-

тики” [26]. Історики, зараховані до краківської історичної школи, вбачали в минулому Польщі двоякі відхилення від західного (західно-європейського) типу розвитку. Перший із них мав характер аномалії устрою, що полягала в формуванні “згубної форми уряду”, з елекційністю трону, розкошами і правом “veto”, – нездатністю Польщі перейти до стадії “правової”, “розвинутої держави”. Друге відхилення – це характерна аномалія, яка ніби то проявилася в притаманному всім слов’янам браку “політичної логіки” під впливом несприятливої еволюції польських національних рис [27].

ЛІТЕРАТУРА

1. Wierzbicki A. Historiografia polska doby romantyzmu. – Wrocław, 1999. – S. 86.
2. Миллер А.И. Об истории концепции “центральная Европа” // Центральная Европа как исторический регион. – М., 1996. – С. 4-25; Kłoczkowski J. L’Europe du Centre-Est dans l’historiographie des pays de la région. – Lublin, 1995.
3. Wierzbicki A. Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski. Z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porzobiorowej. – Warszawa, 1984. – S. 216.
4. Wierzbicki A. Spory o polską anomalię w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.) // Historyka. – 1984. – T. 14. – S. 3-5.
5. Wierzbicki A. Historiografia polska doby romantyzmu. – Wrocław, 1999. – S. 22.
6. Зашкільняк Л.О. Європа єдина чи розділена? // Український гуманітарний огляд. – 2002. – Критика. – Вип. 8. – С. 57.
7. Wierzbicki A. Spory o polską anomalię w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.) // Historyka. – 1984. – T. 14. – S. 14-15.
8. Kozłowska-Sabatowska H. Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864-1881. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1978. – S. 71.
9. Dembiński B. Szujski i jego synteza dziejów. Rzecz czytana na publicznym posiedzeniu Akademii Umiejętności w dniu 16 maja 1908 r. – Kraków, 1908. – S. 16-17.
10. Качала С. Коротка історія Русі. Руська історична бібліотека під ред. Олександра Барвінського. – Тернопіль. 1886. – Т. 1.
11. Szujski J. Z wycieczki do Lwowa // Dzieła. – S. III. – Т. I. – S. 252.
12. Maternicki J. Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice. – Warszawa, 1990. – Т. 1. – S. 131.
13. Maternicki J. Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice. – Warszawa, 1990. – Т. 1. – S. 107.
14. Szujski J. Przemowienie w Sejmie w 1871 r. // Dzieła. – S. III. – Т. II. – S. 268.
15. Сінкевич Є.Г. Юзеф Шуйський. Біля витоків краківської історичної школи // Південний архів. Іст. науки. 36. наук. праць. – Херсон, 2006. – Вип. 22. – С. 72-76.
16. Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczyznianych okresu porzobiorowego 1795-1918. – Lublin, 1998. – S. 158.
17. Wierzbicki A. Spory o polską anomalię w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.) // Historyka. – 1984. – T. 14. – S. 15.
18. Kalinka W. O książce prof. M. Bobrzyńskiego “Dzieje Polski w zarysie”. – Kraków. – Odb. z “Czasu”, 1879. – S. 25.
19. Smolka S. Jozef Szujski – jego stanowisko w literaturze i w społeczeństwie. – Kraków, 1883.
20. Wierzbicki A. Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski. Z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porzobiorowej. – Warszawa, 1984. – S. 248.
21. Лаппо-Данилевский И.И. Великое княжество Литовское во время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569-1586) // Опыт исследования политического и общественного строя. – Т. 1. – СПб., 1901.
22. Кареев Н. Основные вопросы философии истории. – СПб., 1883.
23. Wierzbicki A. Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski. Z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porzobiorowej. – Warszawa, 1984. – S. 237.
24. Bobrzyński M., Jaworski W., Milewski J. Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji. 1859-1873. – Warszawa, 1905. – 521 s.
25. Bidlo J. Michał Bobrzyński. – Praga, 1936. – S. 48.
26. Gierowski J. Józef Szujski jako historyk czasów nowożytnych // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski UJ. 1869-1969. – Kraków, 1969. – S. 83-94; Сінкевич Є.Г. Юзеф Шуйський. Біля витоків краківської історичної школи // Південний архів. 36. наук. праць. Іст. науки. – Херсон, 2006. – Вип. 22. – С. 72-78.
27. Szujski J. O książce Michała Bobrzyńskiego Dzieje Polski w zarysie słów kilka. – Kraków, 1879.

Надійшла до редколегії 11.04.2008 р.